

LINGUISTICA

SERIES C

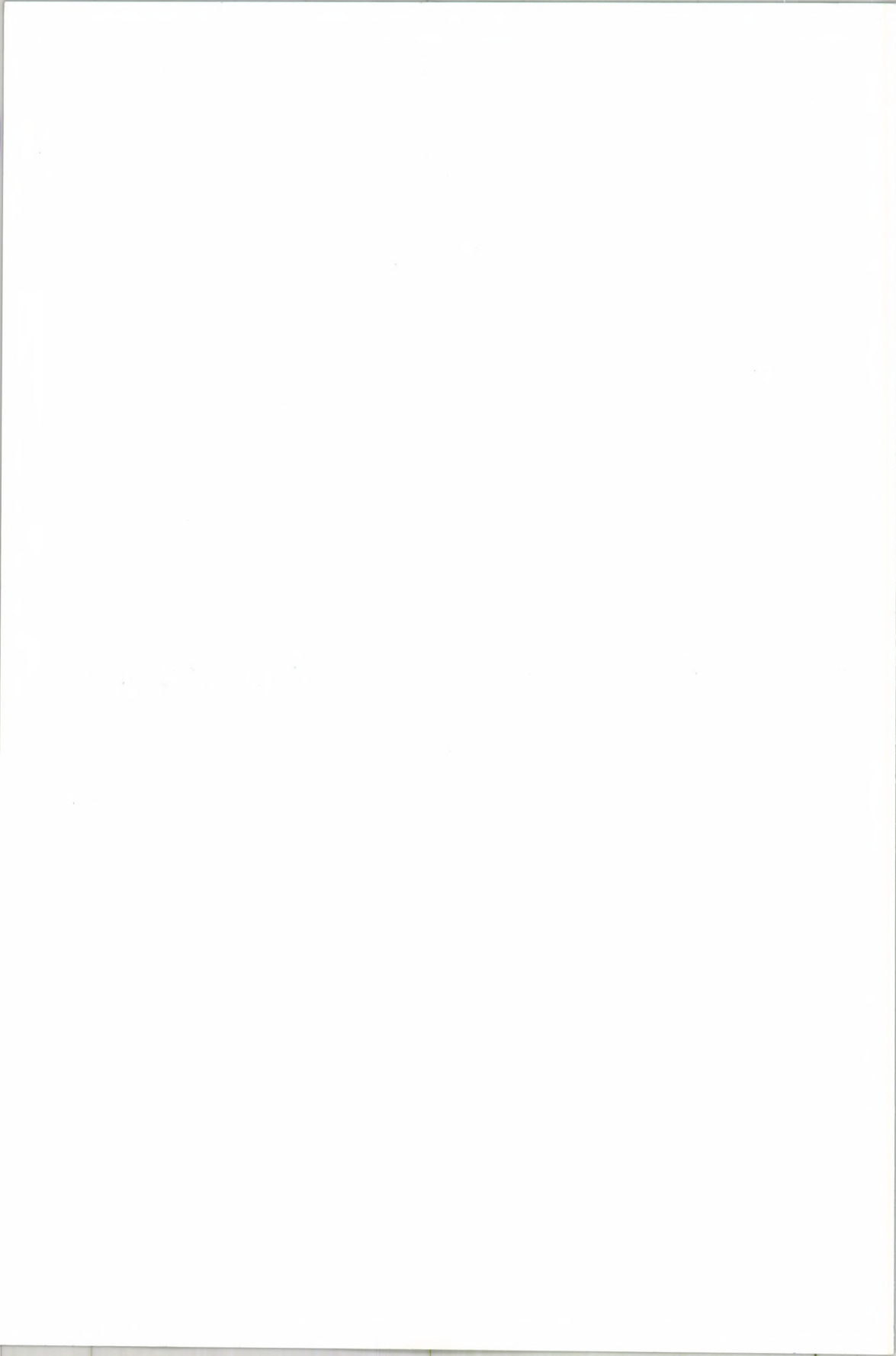
RELATIONES 12.

KISS LAJOS

**A Nyelvtudományi Intézet fél évszázada
(1949–1999)**

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
INSTITUTUM LINGUISTICUM ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

2001

LINGUISTICA

SERIES C

RELATIONES 12.

KISS LAJOS

A Nyelvtudományi Intézet fél évszázada (1949–1999)

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
INSTITUTUM LINGUISTICUM ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

2001

ISBN 963 9074 26 8
ISSN 0866-4196

© Az MTA Nyelvtudományi Intézete, 2001
Felelős kiadó: Kontra Miklós

Előszó

1999. június 15-én Glatz Ferenc, az MTA elnöke levélben értesítette az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatóját a következőkről: „A Magyar Tudományos Akadémia vezetése a közelgő ezredforduló, illetve az MTA alapításának 175, és intézményhálózata alapításának 50 éves jubileuma tiszteletére egy kötetet kíván kiadni és közreadni, amely az intézetek létrehozásának, tudományos tevékenységének eredményeit foglalja össze. ... Kérem, jelölje ki intézetének azt a munkatársát, aki a kötet intézettel foglalkozó részének megírását, illetve összeállítását végzi.” E munka elvégzésére Kiefer Ferenc igazgató engem jelölt ki. Még 1999 folyamán benyújtottam neki az intézettörténet fogalmazványát, amelyet elolvasott és megjegyzésekkel, kiegészítésekkel látott el. Utóbb a fogalmazványt megkapták az intézet osztályvezetői is, akik azt jelenlétemben megtárgyalták, és a részleteket illetően észrevételeket téve, egészében véve megfelelőnek találva jóváhagyták. Elvégeztem a szükségesnek ítélt szövegmódosításokat, és a 26 gépelt oldal terjedelmű intézettörténetet megküldtem a társadalomtudományi intézetek történetének koordinálásával, szerkesztésével megbízott Pritz Pál főosztályvezetőnek.

A 2000 végén kinyomtatott és 2001. május 7-én akadémiai körökben terjeszteni kezdett kiadványt (Kiss Lajos: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet. 15 oldal) szerkesztőként Glatz Ferenc, a szerkesztő munkatársaként pedig Pritz Pál jegyezte. E kiadvány szövegváltozata nem egyezik meg teljes mértékben az én szövegezésemmel, hanem annál jelentősen rövidebb. Egyebek között elmaradt a végéről a felhasznált irodalom jegyzéke, amit rendkívül sajnálok, mert ott összegyűjtöttem mindazokat a kéziratot és nyomtatott forrásokat, amelyekre támaszkodtam s amelyekre a jövő kutatóinak is támaszkodniuk kell. A törzsszöveg megrövidítése is óhatatlanul bizonyos hangsúlyeltolódásokhoz vezetett. Ezért fogadtam

örömmel Kontra Miklós ajánlatát, hogy lehetővé teszi a csonkítatlan, eredeti szövegem közzétételét. Ilyképpen összehasonlítható lesz a két szövegváltozat, s ezáltal életszerűbbé válik az intézet első fél évszázadát bemutató történeti vázlat.

Az intézet előzményei és alapítása

A Nyelvtudományi Intézet 1949. szeptember 13-án¹ a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézményeként alakult meg. Szervezett keretek között működő elődje az a Nyelvtudományi Munkaközösség volt, amely 1949 márciusában a Kelet-európai Tudományos Intézet kötelékébe tartozó Magyarisztantudományi Intézet nyelvészeiből (Benkő Loránd, Deme László, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Sulán Béla) jött létre Deme László vezetésével. Az önálló Nyelvtudományi Intézetté való átalakítás határidejét a Magyar Tudományos Tanács Társadalomtudományi Szakosztálya 1949. június 30-án jelölte meg, s igazgatónak Telegdi Zsigmondot, az Országos Könyvtári Központ elnökét javasolta, „aki nemcsak orientalisztikában jártas, hanem indogermanisztikában és általános marxista nyelvtudományban is, és akinek marxista műveltsége biztosítaná, hogy az Intézet megfelelő irányban dolgozzék.” A Nyelvtudományi Intézet 1951 elején a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kötelékéből az 1949-ben átszervezett Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeteinek hálózatába került át.

A Magyar Tudományos Akadémiának 1950–1951 előtt nem volt kutatóintézeti hálózata. Elvértve voltak ugyan Magyarországon korábban is kitűnő kutatóintézetek, mint például az 1927-ben alapított tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézet (ma Balatoni Limnológiai Kutatóintézet) vagy a Konkoly-Thege Miklós 1871-ben Ógyallán épített magáncsillagdjából létesült sváb-hegyi Állami Asztrofizikai Observatórium (ma Csillagászati Kutatóintézet), ám ezek csupán 1951-ben kerültek a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá.

¹ Rendelet a Nyelvtudományi Intézet alapításáról

4.231/1949 (IX. 13.) MT rendelet a Kelet-európai Tudományos Intézet megszüntetéséről, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Történettudományi Intézet, a Nyelvtudományi Intézet és a Földrajzi Könyv- és Térképtár felállításáról.

A nyelvészet iránt komolyan érdeklődő diplomások sokáig csupán kivételesen kerülhettek olyan helyre, ahol nyelvtudományi ismereteiket továbbfejleszthették volna. Zömük örülhetett, ha középiskolai tanárként, könyvtárosként, magánhivatalnokként, közigazgatási tisztviselőként helyezkedhetett el, tehát olyan beosztásban, ahol a nyelvtudománynak vagy egyáltalán semmi, vagy csak igen csekély hasznát vehette, azzal csak magánkedvtelésként foglalkozhatott. Többé-kevésbé állandó nyelvészeti munkaközösséget mindössze azok a nagy tapasztalatú középiskolai tanárok alkottak, akiket azzal osztottak be a Magyar Tudományos Akadémia állandó Szótári Bizottságához, hogy ott az 1898. december 9-én tervbe vett Nagyszótár számára cédulázzák ki a fontosnak ítélt nyomtatott forrásokat. Az egyetemeken a nyelvészeti tanszékek mellett csupán nyugdíjjogosultság nélküli tanársegédi státusok léteztek, amelyek nem nagyon kecsegtettek reményteljes jövővel. De a két világháború közötti korszak vége felé már alakult néhány, az egyetemi tanszékektől annyira-amennyire független nyelvészeti kutatóhely (így Debrecenben a Népnyelvkutató Intézet, Kolozsváron az Erdélyi Tudományos Intézet magyar nyelvészeti osztálya, Budapesten a Magyarságtudományi Intézet), de ezek az intézmények is egészen minimális létszámmal – legfeljebb három-négy függetlenített kutatóval – dolgoztak, és kutatásaik köre is meglehetősen szűk volt (például Debrecenben és Kolozsváron is lényegében alig terjedt túl a nyelvjáráskutatás és a helynévgyűjtés területén). Ebben az áldatlan helyzetben volt nagy fontossága az 1904-ben alakult Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, amely összefogta és munkára ösztönözte az egész országban szétszóródott nyelvész érdeklődésű, különböző foglalkozású kutatókat. A Társaság érdeme az is, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozó kutatók száma idővel olyan tekintélyesre nőtt, hogy a légvárépítés kockázata nélkül lehetett már gondolni akár önálló nyelvtudományi kutatóintézet felállítására és megszabású nyelvészeti program kidolgozására is.

Kétségtelen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti hálózatának kiépítésében a Szovjetunió tudományos és oktatási rendszeréhez való hozzáigazodás pártállami szándéka volt a legfontosabb tényező. Ilyen értelemben akár szovjetizálási cselekménynek is minősíthető, amely magával hozta a Magyar Tudományos Akadémia szerepkörének kiszélesedését, a tudománytervezés országos centrumává emelését, de ugyanakkor a korábban a tudományos kutatómunka középpontjaiként is működő egyetemi tanszékek óhatatlan háttérbe szorulását, ami azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy azok az oktatás robotos műhelyeivé degradálódnak. A magyar nyelvtudománynál maradvá annak 1949 előtti korszakára a jelentős egyéni sikerek (például Magyar történeti mondattan, Bevezetés a fonológiába, Szamosháti szótár, Magyar szófejtő szótár) mellett torzóban maradt nagy vállalkozások (Magyar etymologiai szótár, A magyar nyelvtudomány kézikönyve), beváltatlan ígérek (Nagyszótár), kényszerűen szüneteltetett munkálatok (például a magyarországi középkori latinság szótára) is jellemzők voltak. Számos sürgető munka (magyar nyelvatlasz, korszerű értelmező szótár, nyelvművelő kézikönyv, magyar leíró hangtan eszközfonetikai alapon stb.) jóformán tervbe sem volt véve. Az efféle, a magyar nyelvtudomány nagy adósságainak tekinthető alapl művek java része csakis kollektív munkával, főfoglalkozású nyelvész kutatók összefogásával készülhetett volna el. (Tekintsünk el most attól, hogy kivételesen egy-egy széles áttekintésű és nagy munkabírású kutató egymaga is képes a kollektív munkák méretét megütni – és részleteiben homogén – tudományos mű megalkotására.) Ám hogy a rendszerint hosszú távú kollektív munka végzése ne válhasson szürke rutinná, feltétlenül biztosítani kell a csoportokban foglalkoztatott kutatók számára az egyéni alkotó tevékenység lehetőségét is. Éppen ilyen alkotó műhelynek ígérkezett nyelvész kutatóink számára az 1949-ben alapított és 1951-ben a Magyar Tudományos Akadémiába betagolt Nyelvtudományi Intézet. Általa országos nyelvészeti kutatócentrum jött létre még akkor is, ha azt a pártállam szovjetizálási hulláma valósította meg. Keletkezése idején a magyar

tudomány és felsőoktatás irányításában kulcsszerepet játszott a Magyar Tudományos Tanács (1948–1949) és annak Pártkollégiuma. Mindkét testület elnöke Gerő Ernő, a Társadalomtudományi Szakosztály titkára Gerőné Fazekas Erzsébet, a Társadalomtudományi Szakosztály nyelvész ügyekben illetékes szakelőadója Fónagy Iván volt. A Nyelvtudományi Intézethez ő közvetítette a felsőbb direktívákat. A Magyar Tudományos Tanács nyelvtudományi aktívájának 1949 novemberében a következő tagjai voltak: Beke Ödön, Csongor Barnabás, Deme László, Fónagy Iván, Herman József, Kálmán Béla, Köhalmi Katalin, Lakó György, Rubinyi Mózes, Tamás Lajos, Szabó Dénes, Telegdi Zsigmond, Uray Géza. (Csaknem azonos összetételű, pártonkívüli szakembereket is nagyobb számban magában foglaló aktíva 1949 márciusában mint az MTA Nyelvtudományi Intézet Aktívája ülésezett.)

Az intézet kiadványai

1950 májusa előtt a Szovjetunióban nagy befolyást élveztek és erőszakosságuk folytán valósággal „aracksejevi rendszert” teremtettek N. J. Marr (1865–1934) leningrádi kaukázológus nyelvésznek a tanítványai, akik az új nyelvelméletnek vagy – a mesterükről – marrizmusnak elnevezett nyelvészeti irányzatot képviselték. Felfogásuk szerint a nyelv a társadalom ideológiai viszonyait kifejező felépítmény része és mint ilyen osztályjellegű; minden nyelv valamennyi szava négy hangkomplexumra vagy elemre (*szal, ber, jon, ros*) vezethető vissza; a nyelvi változások a nyelvek kereszteződése eredményeképpen jönnek létre; az egyes nyelvek régi szerkezeti felépítésük robbanásszerű megváltozása útján fejlődnek (stadialitás). Kényszerűen a tudományokban is abszolút tekintélynek számító, a tudomány korifeusaként dicsőített I. V. Sztálin 1950. évi beavatkozása derített fényt arra, hogy a par excellence marxista nyelvelméletként a Szovjetunión kívül, így Magyarországon is propagált marrizmus minden egyes tétele gyökeresen hamis. A Nyelvtudományi Intézet még csecsemőkorban volt, amikor végig kellett kínlódnia a marrizmus regnálásának utolsó szakaszát és a sztálininak elkeresztelt rákövetkező, alapjában véve újat nem hozó, de émelyítő bizantinizmussal, citatológiával terhelt új időszakot. (Egy bölcs magyar nyelvész – Benigny Gyula – ekként fogalmazta meg a marrizmus bukása fölötti elégedettségét: Most már legalább tudjuk, hogy amit amúgy is tudtunk, azt s z a b a d tudnunk.) A vezető pozícióban levő magyar nyelvészek ideológiai befolyásoltságát, elméleti irányultságát legjobban a Nyelvtudományi Intézet akkori kiadványsorozataiban követhetjük nyomon. A Nyelvtudományi Intézet első, sokszorosítással előállított kiadványsorozata a felelős kiadóként Telegdi Zsigmond igazgatótól jegyzett Szovjet Nyelvtudomány volt, amelynek 1950 első felében négy száma jelent meg. Annak megfelelően, hogy a Nyelvtudományi Intézet

akkori vezetősége Marrnak és tanítványainak elméleteit a marxizmus adekvát nyelvtudományi alkalmazásának tekintette, a Szovjet Nyelvtudomány számai elsősorban Marr közelebbi vagy távolabbi tanítványainak cikkeit, a Marr-tanítványok által sugalmazott határozatokat és vitabeszámolókat közölték magyar fordításban. Ezzel a Szovjet Nyelvtudomány a Marr-féle tévtan legfőbb magyarországi terjesztőjévé vált. Ezen az sem sokat változtatott, hogy a Szovjet Nyelvtudomány helyi-közzel közzétett a Marr-féle tanításoktól független, komoly tudományos jelentőségű cikkeket is.

Mint derült égből a villámcsapás, úgy érte a marrizmus propagátorait Sztálinnak a Pravda 1950. június 20-i számában közzétett cikke (*Otnosityelno marxizma v jazikoznanyii* = Marxizmus és Nyelvtudomány) és annak elhúzódó harsány sajtóvisszhangja. Kiderült, hogy a nyelv nem felépítmény és nem osztályjellegű; a nyelvek nem kereszteződnek és a nyelvek érintkezése nem vezet minőségileg új nyelv keletkezéséhez; az ócsárolt összehasonlító-történeti módszer még mindig jobb, mint Marr négyelemes analízise, amely „csak arra ösztönöz, hogy a kemencepadkán heverjünk és kávézacsból jósolgassunk a hírhedt négy elem körében maradvá” stb. A marrizmus propagátorai nyilvános önkritikára kényszerültek, hitet téve Sztálin útmutatásainak a nyelvészeti kutatómunkájukban való felhasználása mellett. Meg kell azonban mindjárt azt is jegyezni, hogy a marrizmus utáni légkör nem kedvezett még jó ideig a nyelv dogmáktól mentes elméleti igényű kutatásának.

A Nyelvtudományi Intézet megszüntette a Szovjet Nyelvtudomány további kiadását, és – felelős kiadóként ugyancsak Telegdi Zsigmond igazgatótól jegyeztetve – új kiadványsorozatot indított a Nyelvtudományi Intézet Közleményei (NyIK.) címen. A formájában, tartalmában és szerkesztési elveiben megújulást ígérő NyIK. 1950-től 1956-ig élt. Elsődleges céljaként a Sztálin beavatkozása nyomán új szakaszba lépett szovjet nyelvészet eredményeinek a közvetítését vállalta. Magyar viszonylatban a Nyelvtudományi Intézet általánosabb

érdekű eseményeiről, az Intézetben folyó munkálatok menetéről kívánt időnként beszámolni. A NyIK. állandó bibliográfiai rovatot is nyitott. Ebben egy-egy lényeges műre vagy tudománytörténeti eseményre vonatkozó aktuális bibliográfiai anyagot tettek közzé, az első számban a Sztálin nyelvtudományi cikkeire vonatkozó válogatott bibliográfiát. A NyIK. III. (1952.) évfolyama tanulmányokat közölt magyar és szovjet szerzőktől (egyebek között F. de Saussure nyelvtudományi alapelveiről is), továbbá ismertetéseket tett közzé, beszámolt a szovjet nyelvtudomány eseményeiről és a Nyelvtudományi Intézetben folyó munkálatokról. Nagyjából efféle rovatokat tartalmazott a többi évfolyam is. A IV. évfolyam 1. számát (1953 március) az 1951. évi nyelvtudományi munkák bibliográfiája, az V. (1954.) évfolyamot pedig az 1952. évi nyelvészeti munkák bibliográfiája töltötte ki. A VI–VII. évfolyam tartalma némileg változatosabb lett a korábbiaknál, de a szovjet kapcsolódású közlemények túlsúlya nem szűnt meg.

A Nyelvtudományi Intézet Közleményeinek 1956. évi csonka évfolyama (VII/1. 1956 április) után hét év kiadványszünet következett. 1963 októberében az MTA Nyelvtudományi Intézet Közleményei (Új folyam) főcímmel, Király Péter igazgatóhelyettes felelős szerkesztőségével felújították a sorozatot. Az új sorozat terve abban különbözött a régiétől, hogy minden naptári évre külön bibliográfiai kötettel számolt, amely az 1961-es tárgyévvvel kezdődőleg a magyar nyelvtudomány évi kurrens bibliográfiáját tartalmazza. A többi szám a Nyelvtudományi Intézetben folyó munkálatokról tájékoztatót volna, ezekkel kapcsolatos elvi, módszertani cikkek formájában is. Ám a tervnek ez a második része nem valósult meg. A megindult új sorozat tényleges címe, A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája tökéletesen fedte a tartalmát. Kiváló, színvonalas kiadványsorozat volt. Nagy kár, hogy mindössze öt évfolyam látott belőle napvilágot, az I. [1963.] évfolyam az 1961. tárgyévről, a II. [1965.] évfolyam az 1962. tárgyévről, a III. [1966.] évfolyam az 1963. tárgyévről, a IV. [1967.] évfolyam az 1964. tárgyévről, az V. [1969.] évfolyam az 1965.

tárgyéről. Megszűnésének az volt az oka, hogy a munkálatok „motorja”, Uray Géza (1921–1991) súlyos betegsége miatt kimaradt a munkaközösségből.

Továbbra is az Intézet kiadói tevékenységénél maradva hangsúlyoznom kell, hogy számos nyelvtudományi folyóirat, sorozat szerkesztősége volt vagy van ma is az Intézetben. Ilyen az *Acta Linguistica*, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, *Analecta Linguistica*, *Beszédkutatás*, *Magyar Fonetikai Füzetek*, *Magyar Nyelvőr*, *Nyelvtudományi Közlemények*. Saját sorozataiként adja ki jelenleg a Nyelvtudományi Intézet a következőket: *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes*. (Tartalma: új kutatási eredmények, konferenciák előadásai.) – *Linguistica. Series B. Documenta*. (Tartalma: nyelvi dokumentumok, szöveggyűjtemények, adattárak, további kutatások alapjául szolgáló források.) – *Linguistica. Series C. Relationes*. (Tartalma: azoknak az előadásoknak a szövege, amelyeket a nyelvtudomány jeles művelői meghívott előadóként tartottak a Nyelvtudományi Intézetben.) – *Working papers in the theory of grammar*. (Tartalma: nyelvtanelméleti kutatások eredményei.)

Vezetők és irányzatok

Egy tudományos intézmény személyi összetételét, kutatási rendjét, fejlesztésének irányát jelentékenyen befolyásolhatja a mindenkori igazgató tudományos érdeklődése, személyisége, szellemi habitusa. A Nyelvtudományi Intézet élén öt évtized alatt hat igazgató váltotta egymást. Az első igazgató, *Telegdi Zsigmond* (1909–1994) orientalista (közelebbről iranista, hebraista) és általános nyelvész volt. Kiválasztásában imponáló nyelvi, nyelvészeti tudása, rendkívüli műveltsége mellett kétségtelenül súlyosan, sőt bizonyára döntően esett latba marxista elkötelezettsége, fenntartás nélküli poli-

tikai lojalitása, mely átmenetileg képes volt elnyomni tudósi kritikai érzékét is. Akadémiai levelező taggá való emelése már 1949-ben napi-renden volt. Azért maradhatott el, mert kevesellhették publikációi számát. (1933–1949-ben mindössze 8 tétel.) Mintegy helyettesként működött Telegdi Zsigmond mellett Herman József. – Telegdi Zsigmondot a sztálini nyelvészeti cikkek utáni időszakban, 1951-ben az újgrammatikus alapú hagyományos nyelvészet nézeteit valló, tekintélyes tudós, N é m e t h G y u l a (1890–1976) turkológus, a magyar őstörténet kutatója váltotta fel. Másfél évtizedes igazgatósága alatt jelentős kollektív munkák valósultak meg. Kényesen ügyelt arra, hogy színvonalas kutatók dolgozzanak a Nyelvtudományi Intézetben, s nem riadt vissza az elbocsátásoktól, a „minőségi cseréktől” sem. Az Intézetben akkortájt (többnyire Telegdi Zsigmondtól) tartott, továbbképzésnek hívott elméleti előadásokon egyre több szó esett F. de Saussure, majd N. Chomsky és mások nyelvészeti nézeteiről is. Érvényre kezdett jutni Szépe György inspiráló képessége, a magyar alaktantól a nyelvpolitikáig terjedő tág nyelvészeti horizontja is. Lotz János támogatásával megindult a nyugati kapcsolatok kiépítése is. Ennek első eredménye az angol–magyar kontrasztív nyelvészeti program volt. Ford-ösztöndíjasok utaztak az USA-ba, és egyre fontosabbá vált a nyelvészek körében is az angol nyelv ismerete. – Németh Gyula után 1966-ban T a m á s L a j o s (1904–1984) romanista, a balkáni filológia művelője került az igazgatói székbe. Liberális vezetési elveket vallott, utat nyitott a modern nyelvtudományi irányzatoknak. Őrizte az Intézet épségét, 1967-ben megmentette a Fónagy Iván külföldre távoztával vezető nélkül maradt fonetikai osztályt az elsorvadástól. Ám 1966-ban a kiváló Ruzsiczky Évát egy koncepció perben tanúként történt kihallgatása miatt felsőbb szervek nyomására az intézetből elbocsátották és kandidátusi fokozatától is megfosztották. (Idővel rehabilitálták.) – 1974-ben H a j d ú P é t e r (1923), az uráli összehasonlító nyelvészet művelője, az uráli népek őstörténetének kutatója, a strukturalizmus híve lett a Nyelvtudományi Intézet

igazgatója. Igazgatósága idején az Intézetben folyó nyelvészeti tevékenység az alkalmazott módszerek tekintetében egyre színesebb, változatosabb lett. Felélénkültek a viták. Fiatal munkatársak bevonásával megsokasodott a modern nyelvészeti irányzatok, a generatív-transzformációs nyelvroírás technika, a megújított tipológia, a kontrasztív és a matematikai nyelvészet tábora. – 1982-től **Herman József** (1924) romanista és az általános nyelvészet művelője vezette a Nyelvtudományi Intézetet. Lendületesen folytatta a modern nyelvészeti irányzatok (a beszélt nyelv szociolingvisztikai indíttatású vizsgálata, strukturális magyar nyelvtan, fonológia és fonetika, számítógépes nyelvészeti vizsgálatok) meghonosítását, de ugyanakkor hathatósan támogatta az akadémiai Nagyszótár munkálatait is. Könyvkiadási lehetőséget teremtett a Nyelvtudományi Intézetben, számos kiadványsorozattal. Kiszélesítette az Intézet nemzetközi kapcsolatait. Megbarátkoztatta a munkatársakat az alapítványi pályázatok rendszerével mint a tudományfinanszírozás új formájával. – 1992 óta **Kiefer Ferenc** (1931) a Nyelvtudományi Intézet igazgatója. Elődeitől eltérően matematikai és fizikai képzettséggel is rendelkezik, egy évtizeden át az MTA Számítástechnikai Központban dolgozott, de írt svéd morfológiát és szerkesztett Magyar–svéd kéziszótárt is. Az általános nyelvészet művelőjeként főként a strukturális jelentéstan, a generatív morfológia és mondattan területén kutat. Megvalósította a Nyelvtudományi Intézetben folyó munkálatoknak számítógépekkel való teljes körű ellátását. Erőteljesen támogatja a nyelvtanelméleti, nyelvészeti, nyelvészeti, élőnyelvi, gyermeknyelvi, neurolingvisztikai, korpusznyelvészeti stb. vizsgálatokat, de szem előtt tartja a magyar nyelvre és a finnugor nyelvekre vonatkozó alapkutatásokat is (a magyar nyelv története, uralisztikai adatbázis, elméleti és kísérleti fonetikai vizsgálatok, kisebbségi magyar nyelvhasználat, kétnyelvűség, a nyelvművelés gyakorlati és kutatási feladatai stb.).

Az 1895-ben elit tanárképzőként alapított (és 1950-ben megszüntetett) Eötvös Collegium egykori diákjai közül feltűnően sokan

kerültek a Nyelvtudományi Intézetbe felelősségteljes, többnyire irányító beosztásokba. Főképpen az intézet első évtizedeiben jobbra ők alkották azt az „agytröszt”-öt, amely elméleti és gyakorlati kérdésekben egyaránt a minőség és korszerűség eszméjét igyekezett képviselni. Collegiumi diák volt (a felvétel évszámának sorrendjében): Németh Gyula (1909), Tamás Lajos (1922), Ferenczy Géza (1923), Lakó György (1926), Országh László (1927), Gáldi László (1929), Kálmán Béla (1930) Szabó Dénes (1931), Martinkó András (1932), Balázs János (1935), Lőrincze Lajos (1937), Elekfi László (1938), Deme László (1939), Hajdú Péter (1941), Bakos Ferenc (1946), Herman József (1946), Dezső László (1948), Papp Ferenc (1948).

Különösen az igazgatóváltások körüli „interregnum”-okban, de máskor is felelősségteljes, állandó készenlétet követelő munkakört töltöttek be az igazgatóhelyettesek: Lakó György, Lőrincze Lajos, Király Péter, Imre Samu (ügyvezető igazgatóként is működött), Kiefer Ferenc, Bakró-Nagy Marianne, Bánréti Zoltán. A 80-as és a 90-es években az igazgató és az igazgatóhelyettes egyidejű távollétében alkalmankénti felkérésre Kiss Lajos látta el az igazgatói teendőket.

Kutatások az intézetben

A Nyelvtudományi Intézet 1950-ben kialakított profilja hozzávetőleg két évtizeden át jórészt változatlan maradt. Legfőbb feladata a magyar és a finnugor nyelvészet fontos részterületeinek a művelése mellett bizonyos nyelvelméleti kérdések vizsgálata, általános nyelvészeti stúdiumok ápolása volt. A magyar nyelvtudomány első öt éves tervében (1950–1954) is nagy szerep jutott a Nyelvtudományi Intézetnek. A mai magyar nyelv témaköréből az alábbiakat illesztette munkatervébe: Nyelvatlasz; Kiss Géza kiadásra váró Ormánysági szó-

tára; a Magyar Tájszótár kiegészítése; földrajzinév-próbagyűjtések, csoportnyelvek vizsgálata; képes magyar értelmező szótár készítése, különös tekintettel a legmodernebb szókinszerekre (politika, gazdaságtan stb.); rendszeres magyar leíró nyelvtan; tüzetes magyar nyelvtan; a Nyelvtörténeti Szótár megújítása és kiegészítése; magyar történeti személynévszótár; az Akadémiai Nagyszótár anyagának rendezése és hozzáférhetővé tétele; a kiadatlan rokonnyelvi gyűjteményeknek, Munkácsi Bernát vogul nyelvanyagának rendezése és kiadása; egy finnugor etimológiai szótár anyagának összegyűjtése és kiadásának előkészítése; a finnugor népekre és nyelvekre vonatkozó ismeretek összefoglalása, a szovjet nyelvtudomány ismertetése; a polgári nyelvészeti iskolák kritikája; a nyelvtudomány történetének elkészítése; a nyelv és gondolkodás (1953 óta szerepelt a tervben); a szláv nyelvjárások nyelvatlaszábanak próbagyűjtései és munkálatai; szláv nyelvemlékek kataszterezése és kiadása. – Az első ötéves nyelvtudományi terv legfőbb jellemzője a tapasztalatlanságból fakadó túlméretezettség, az összességében teljesíthetetlen követelményeket támasztó maximalizmus volt. De a terv számos pontja mégis megvalósult, ha nem is a tervben előírt módon és határidőre. A Magyar Nyelvjárások Atlasza 1968 és 1977 között látott napvilágot hat terjedelmes kötetben (+ Mutató, 1980), kivételesen magas tudományos színvonalon. Az Ormány-sági Szótár 1952-ben jelent meg. A Magyar Tájszótár kiegészítése céljából a Bárczi Géza kezdeményezésére a Debreceni Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékén már 1950 júniusában megindult, majd az ELTE II. számú magyar nyelvészeti tanszékén, valamint a Nyelvtudományi Intézetben is folytatott gyűjtőmunkát 1960. december 31-ével lezárták, s hozzáfogtak az Új Magyar Tájszótár meg szerkesztéséhez, amelynek eddig három kötete jelent meg: az I. kötet (A–D) 1979-ben, a II. kötet (E–I) 1988-ban, a III. kötet (K–M) pedig 1992-ben. A tervezett egykötetes képes magyar értelmező szótárból a valóságban A magyar nyelv értelmező szótára lett (1959–1962) hét kötetben, de képek nélkül. Ebből fejlesztették ki a Magyar értelmező kéziszótárt (1972) egy kötetben, immár képekkel. 1962-re Tompa Jó-

zsef szerkesztésében elkészült A mai magyar nyelv rendszere, Leíró nyelvtan két kötete. A magyar szókészlet finnugor elemei három kötetéhez (1967–1978) külön Szómutató (1981) is járult. – S alighogy befejeződött egy-egy kollektív munka, nyomában indult újabb. 1961-ben kezdődtek el A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának munkálatai az ELTE I. számú Magyar Nyelvészeti Tanszékével együttműködve, s 1967–1976-ban megjelent a háromkötetes mű, amelyet 1984-ben Mutató egészített ki mint IV. kötet. A nagy sikerű mű tömörített, de bizonyos mértékben továbbfejlesztett kétkötetes német nyelvű változata 1993–1996-ban hagyta el a nyomdát, 1997-ben Register kötettel is kiegészülve. A finnugor (uráli) etimológiai vizsgálatok is folytatódtak; 1988-ban jelent meg két kötetben az Uralisches Etymologisches Wörterbuch; kiegészítője mint III. kötet a Register (1991). A Nyelvtudományi Intézetben készült el az első korszerű magyar írói szótár, a Petőfi-szótár, Petőfi Sándor életművének szókészlete (I–IV. 1973–1987.). A magyar történeti alaktan forrásműveként 1965-ben megjelent a Bécsei Kódex nyelvtana. 1980–1985-ben a közönség kezébe került a Nyelvművelő kézikönyv (I–II.) csaknem 2600 oldalnyi terjedelemben, majd 1996-ban a tömör Nyelvművelő kéziszótár. A Magyar Nyelvtudományi Társasággal összedolgozva a Nyelvtudományi Intézet adja ki a Régi magyar kódexek sorozatot, amelynek 23. száma (Kulcsár-kódex 1539) 1999-ben jelent meg.

Számos más kutatás is kézikönyvszerű kiadvánnyal teljesedett ki a Nyelvtudományi Intézetben: Magyar szinonimaszótár (1978), Földrajzi nevek etimológiai szótára (I–II, 1978, 1997). A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára (1989), A magyar nyelv történeti nyelvtana (az ősmagyar és ómagyar kor három kötetben: 1991, 1992, 1995), Strukturális magyar nyelvtan (I–II, 1992–1994), Magyar ragozási szótár (1994) stb. Az intézeti munkákat olykor elvi-módszertani jellegű kollektív tanulmánykötetek egészítik ki, például A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában (1962),

Szótártani tanulmányok (1966), A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései (1975). E könyvek is bekerültek a magyar nyelvtudomány fontos munkaeszközeinek sorába.

Nemzetközileg is elismert elméleti és gyakorlati eredményeket értek el a Nyelvtudományi Intézet fonetikai osztályán a percepciós fonetikai folyamatok kutatásában, a beszéd mesterséges előállításában, valamint az alkalmazott fonetikában.

Az intézet által gondozott Akadémiai Nagyszótár ügye egy évszázados vajúdás (meg-megindulás, nekilendülés, szüneteltetés, újraindulás, tervmódosítás stb.) után a megvalósulás közelébe jutott. A jelenleg érvényes tervek szerint történeti távlatokat mutató szótár lesz, amely a magyar irodalmi és köznyelv szavainak életét mutatja be eredeti példamondatokkal 1772-től napjainkig. A szótár forrásanyagául számítógéppel rögzített korszerű adatbázis szolgál, amely jelenleg mintegy húszmillió szövegszót tartalmaz, de ezt az adatbázist jól kiegészíti az 1950-es évekig hagyományos módszerrel (értsd: kézi cédulázással) gyűjtött ötmilliós cédulaarchívum, amely eddig is egyik fő forrása volt az utóbbi évtizedekben szerkesztett értelmező és etimológiai szótárainknak.

Kapcsolatok, konferenciák

A Nyelvtudományi Intézet évtizedek óta irányítólag vesz részt a megyék szerint folytatott országos helynévgyűjtésben. Támogatja az olyan monumentális vállalkozásokat is, mint Zala megye népesség-összeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771 (I–IV. 1991–1998).

A Nyelvtudományi Intézet állandó fontos feladata az anyanyelvi, stilisztikai műveltség fejlesztése, a tudományág népszerűsítése is. Közönségszolgálatára rendelkezésére áll az írásban, telefonon vagy személyesen érdeklődőknek. Az intézet munkatársai rendszeresen tartanak nyelvművelő előadásokat és részt vesznek a rádió és a televízió nyelvi műsorainak készítésében is.

A felsőoktatásban való részvétel jegyében az intézet a Strukturális és általános nyelvészeti osztály munkatársai révén működteti az ELTE-MTA Elméleti nyelvészet szakot és az Elméleti nyelvészet doktori programot. Ez utóbbinak van külföldi hallgatók PhD-szintű részképzését angol tanítási nyelven megvalósító változata is. – A Nyelvtudományi Intézet munkatársai közül számosan végeznek mellékfoglalkozású jogviszonyban oktatói munkát magyarországi és külföldi egyetemeken. Meghívottként előadásokat és egyetemi kurzust is vállalnak több külföldi egyetemen.

A Nyelvtudományi Intézet jelentős tevékenységet folytat hazai és nemzetközi tanácskozások, vitaülések, szimpóziumok, konferenciák szervezésében is. Így 1961. március 29–30-án a Művelődésügyi Minisztérium nyelvtudományi közösségével közös vitát tartott a nyelvtudomány elvi kérdéseiről, amelyet „strukturalista vita” néven szoktak emlegetni. Az a jelentősége, hogy teret nyitott a Saussure hatására keletkezett új kutatási irányoknak, kiváltképpen a strukturális és matematikai módszerek alkalmazásának, valamint a generatív szemléletnek. A nyelvészeti strukturalizmus értelmében a nyelvész a vizsgált nyelvet – történeti előzményeitől elvonatkoztatva – következetesen rendszernek, viszonyok hálózatának tekinti, olyan egésznek, amelynek részei kölcsönösen feltételezik egymást. A generatív nyelvészet arra a kérdésre kíván választ adni, hogy hogyan lehet csekély számú nyelvi alapelem – szó, toldalék – és művelet segítségével egy nyelv összes lehetséges mondatát előállítani. (A történeti hűség kedvéért megemlítem, hogy az intézet nyilvánossága előtt elsőnek a következő, Szalai Sándortól generált bizarr mondat példázta a generatív

eljárásmódot: „A zöld kutya liberálisan fekszik a folyékony pázison”.) A legkülönbélebb „iskolákban” kifejezésre jutó modern nyelvészeti irányzatok jelölésére alighanem ekkor hangzott el elsőnek nyilvánosan Szalai Sándor szociológus szájából a *nylon-nyelvészet* (I. OK. 1961: 66) gyűjtőnév. E megjelölés inkább csak a szóban forgó irányzatok meglehetősen újdonosságát emelte ki, s alig volt pejoratív konnotációja. – Kétnapos tudományos ülésszakot rendezett a Nyelvtudományi Intézet megalapításának huszonötödik évfordulóján (1974. december 9–10). 1996 őszén az MTA I. Osztálya és az ELTE Bölcsészkar tudományos ülést tartott Telegdi Zsigmond emlékére. Tudományos ülésen emlékezett meg az Intézet fonetikai osztálya elhunyt kiváló munkatársáról, Vértess O. Andrásról 1997. október 1-jén. 1966 óta a Nyelvtudományi Intézet a Magyar Nyelvtudományi Társasággal közösen öt-hat évenként, nagyszámú határainkon kívüli résztvevőt is vendégül látva, megrendezi a magyar nyelvészek nemzetközi kongresszusát (1966 Debrecen, 1972 Szeged, 1977 Nyíregyháza, 1983 Szombathely, 1988 Budapest, 1994 Eger). A számítógépes lexicográfia szakemberei részvételével 1999-ben már ötödjére rendeztek az intézet munkatársai nemzetközi konferenciát (COMPLEX '99). Rendszeresen szerveznek nemzetközi konferenciákat, munkaértekezleteket a fonetikai, élőnyelvi, alkalmazott nyelvészeti és más osztályai is. – 1999. október 18–19-én a Nyelvtudományi Intézet ötvenedik évfordulóján tudományos ülésszakot tartottak az Intézet egykori és mai vezető munkatársainak, valamint külső szakembereknek a részvételével. 1999. november 18-án Balázs János emlékére rendeztek felolvasó ülést Szombathelyen.

Az intézet szervezete

A Nyelvtudományi Intézet szervezeti felépítése fokozatosan alakult ki. A kezdetekben inkább csak munkacsoportok voltak, mintsem osztályok. A kutatómunkában a magyar nyelvatlasz tervezése, előkészítése és próbagyűjtése állt a középpontban. Ehhez járultak egyéb, elsősorban magyar vonatkozású munkálatok (például fonetika). Majd egymás után jöttek létre új osztályok, de később némelyek nevet változtattak vagy meg is szűntek. 1952-ben volt magyar osztály, értelmező szótári osztály. 1954-ben került az Intézethez a Nagyszótár céduलाanyaga, amely addig mint a Szótári Bizottság hagyatéka az MTA székházában volt elhelyezve. 1973-ban hét osztály működött a Nyelvtudományi Intézetben: Magyar nyelvtörténeti és dialektológiai osztály; A mai magyar nyelv osztálya; Általános nyelvészeti osztály; Szótári osztály; A finnugor nyelvek osztálya; Fonetikai osztály; Alkalmazott nyelvészeti csoport. Később az Alkalmazott nyelvészeti csoportból Srukturális és alkalmazott nyelvészeti osztály fejlődött, majd ennek egy részéből keletkezett az Alkalmazott nyelvészeti osztály. A Szótári osztályból Lexikográfiai és lexikológiai osztály, a Finnugor osztályból Uráli nyelvek osztálya lett, Élőnyelvi kutatócsoport is szerveződött. Az Intézethez került át az Orientalisztikai kutatócsoport. 1999 májusában a Nyelvtudományi Intézet szervezeti felépítése a következő: Igazgató Kiefer Ferenc, az MTA rendes tagja. Igazgatóhelyettes Bánréti Zoltán, a nyelvtudomány kandidátusa. Alkalmazott nyelvészeti osztály, vezetője Réger Zita, a nyelvtudomány kandidátusa. Élőnyelvi osztály, vezetője Kontra Miklós, a nyelvtudomány kandidátusa. Fonetikai osztály, vezetője Gósy Mária, a nyelvtudomány doktora. Korpusznyelvészeti osztály, vezetője Váradi Tamás, PhD. Lexikográfiai és lexikológiai osztály, vezetője Gerstner Károly, PhD. Nyelvművelő osztály, vezetője Szűts László, a nyelvtudomány kandidátusa. Nyelvtörténeti és dialektológiai osztály, vezetője Haader Lea, a nyelvtudomány kandidátusa.

Orientalisztikai osztály, vezetője Tőkei Ferenc, az MTA rendes tagja. Strukturális és általános nyelvészeti osztály, vezetője Komlósy András, a nyelvtudomány kandidátusa. Új magyar tájszótár (munkacsoport), vezetője B. Lőrinczy Éva, a nyelvtudomány doktora. Uráli nyelvek osztálya, vezetője Bakró-Nagy Marianne, a nyelvtudomány kandidátusa. – A tudományos osztályok száma tehát 10 (+1 munkacsoport). A kutatói létszám 70 fő.

1999. március 19-én újjáalakult a Nyelvtudományi Intézet Tudományos Tanácsa. Elnöke Herman József, az MTA rendes tagja. Tagjai: Benkő Loránd, az MTA rendes tagja, Hajdú Péter, az MTA rendes tagja, Kenesei István, a nyelvtudomány doktora, Kiss Jenő a nyelvtudomány doktora, Kiss Lajos, az MTA levelező tagja, Pléh Csaba, az MTA levelező tagja, valamint Kiefer Ferenc az MTA rendes tagja, igazgató és Bánréti Zoltán, a nyelvtudomány kandidátusa, igazgatóhelyettes.

Címek, díjak, kitüntetések

A Nyelvtudományi Intézet 1949. évi megalakulásakor négyen már az MTA levelező vagy rendes tagjai voltak azok közül, akik pályájukat az Intézetben folytatták, ott teljesítették ki: Gáldi László (l. t. 1942, tanácskozó taggá visszaminősítve 1949, tagsága post mortem 1989-ben helyreállítva), Lakó György (l. t. 1949, r. t. 1970), Német Gyula (l. t. 1922, r. t. 1936), Tamás Lajos (l. t. 1940, r. t. 1964). A Nyelvtudományi Intézetben való hosszabb-rövidebb működésük előtt, alatt vagy után választotta az MTA tagjai sorába a következőket: Benkő Loránd (l. t. 1965, r. t. 1976), Hajdú Péter (l. t. 1970, r. t. 1976), Hazai György (l. t. 1982, r. t. 1995), Herman József (l. t. 1982, r. t. 1987), Imre Samu (l. t. 1976, r. t. 1985), Kálmán Béla (l. t. 1973, r. t. 1981), Kiefer Ferenc (l. t. 1987, r. t. 1995), Kiss Lajos (l. t. 1998),

Papp Ferenc (l. t. 1976, r. t. 1985), Tőkei Ferenc (l. t. 1973, r. t. 1985). A Nyelvtudományi Intézet külföldre távozott egykori jeles munkatársai közül a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja lett Fónagy Iván (1990), Rédei Károly (1990) és Honti László (1998). A nemzetközi megbecsülés és elismertség megnyilvánulásaként külföldi tudományos testületekben is ott találjuk a Nyelvtudományi Intézet tudósait. Hajdú Péter a Suomen Akademia (Academy of Finland) tagja, Király Péter a Bălgarska akademija na naukite (Bulgarian Academy of Sciences) külső tagja, Telegdi Zsigmond a Sächsische Akademie der Wissenschaften külső tagja stb. Benkő Loránd az International Committee of Onomastic Sciences elnökségi tagja, Hazai György az International Union of Oriental and Asian Studies főtitkára, Herman József a Latin Nyelvészeti Kongresszusok Nemzetközi Állandó Tudományos Bizottságának tagja, Imre Samu az Atlas Linguarum Europae magyar nemzeti bizottságának elnöke, Réger Zita a Nemzetközi Gyermeeknyelv-kutatók Szövetsége végrehajtó bizottságának tagja, Gósy Mária az International Speech Communication Association elnökségi tagja stb. Hajdú Péter az Upsalai Egyetem, Kiefer Ferenc a Stockholmi Egyetem, Bereczki Gábor a Tartui Egyetem díszdoktora stb.

Jelentős kollektív munkák közreműködőjeként, fontos egyéni munkák szerzőjeként, egy-egy kutatási téma felelőseként az elmúlt fél évszázadban sokan oly meghatározó módon vették ki részüket a Nyelvtudományi Intézet sokrétű munkájából, hogy teljesítményüket értékes díjakkal jutalmazta a magyar állam vagy az MTA. (Ketten már az 1930–1944 között adományozott Corvin-koszorúnak is a tulajdonosai voltak.) Legmagasabb állami díjban részesültek: Benkő Loránd (Széchenyi-díj 1996), Hajdú Péter (Széchenyi-díj 1994), Németh Gyula (Corvin-koszorú 1937, Kossuth-díj 1948), Lőrincze Lajos (Állami Díj 1970), Tamás Lajos (Corvin-koszorú 1941, Állami Díj 1973), Tőkei Ferenc (Állami Díj 1970). Az MTA kitüntetettjeként Ecsedy Ildikó 1995-ben Eötvös József Koszorút kapott. Az Akadémiai

Díjban részesítettek száma jelentékeny: Bakró-Nagy Marianne (1993), Balázs János (1982), Büky Béla (1996), Csúcs Sándor (1993), Deme László (1964), Farkas Vilmos (1964, 1978), Gerstner Károly (1996), S. Hátori Antónia (1964, 1978, 1996), Herman József (1964), Hexendorf Edit (1978, 1996), Honti László (1993), Horváth László (1996), Imre Samu (1964), Károly Sándor (1964), Kelemen József (1963), Kiss Lajos (1978, 1991), B. Lőrinczy Éva (1964), Martinkó András (1979), H. Molnár Ilona (1964), O. Nagy Gábor (1968), Olaszy Gábor (1999), Országh László (1963), Papp László (1978), Rédei Károly (1983, 1993), Ruzsiczky Éva (1964), K. Sal Éva (1993), Siptár Péter (1998), Szépe György (1964), Vértés Edit (1993), Zaicz Gábor (1996).

A Nyelvtudományi Intézetnek felsőoktatási intézményben is foglalkoztatott munkatársai közül számosan részesültek Széchenyi Professzori Ösztöndíjban: Bakró-Nagy Marianne (1998), Bánréti Zoltán (1998), Bródy Mihály (1997), Gerstner Károly (1999), Gósy Mária (2000), Haader Lea (1999), Kálmán László (1997), Kassai Ilona (1998), Kemény Gábor (1997), É. Kiss Katalin (1997), Komlósy András (1997), Kontra Miklós (1997), Siptár Péter (1998), Szende Tamás (1999).

A hivatalos kitüntetéshez kollegiális nagyrabecsülés is szokott járulni. A Nyelvtudományi Intézet egy-egy kimagasló kutatója iránt jubileumi emlékkönyvekben is kinyilvánították tiszteletüket és szeretetüket a munka- és pályatársak, barátok és tanítványok. Életének valamelyik fordulóján emlékkönyvet kapott Benkő Loránd (1991), Bereczki Gábor (1998), Dezső László (1997), Grétsy László (1987), Hajdú Péter (1993), Király Péter (1987), Kiss Lajos (1997), B. Lőrinczy Éva (1996–1997), Országh László (1977), Papp Ferenc (1991), Rédei Károly (1992), Szépe György (1996).

De az eddig szóba hozottakon kívül is számosan voltak és vannak, akiknek a Nyelvtudományi Intézetben végzett kiemelkedő

munkájáról meg kell emlékezmem. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhányuk neve: Balogh Lajos, Bańcerowski Janusz, Bese Lajos, Bolla Kálmán, Décsy Gyula, Éder Zoltán, P. Eöry Vilma, Erdélyi István, Fabricius-Kovács Ferenc, Fodor István, Grétsy László, Gulya János, Hegedűs Lajos, Juhász József, Keresztes Kálmán, Korenchy Éva, Kovalovszky Miklós, U. Köhalmy Katalin, Kubínyi László, Lőrincz László, Magdics Klára, Pap Mária, Petőfi Sándor János, Radics Katalin, Simon Róbert, J. Soltész Katalin, Szabolcsi Anna, Szilágyi Ferenc, Szőke István, Tompa József, Végh József és mások.

Végezetül, de nem utolsósorban szólnom kell a gyakori, szinte egymást érő székhelyváltozásokról, amelyek rendkívül hátrányosan érintették (sőt érintik most is) a Nyelvtudományi Intézet ütemes működését. (Mintha bizony a Nyelvtudományi Intézet arra volna kárhoz-tatva, hogy a tengerészmonda bolygó hollandijának vitorlásaként nyugtot nem lelve járja örökké Budapest utcátengerét.) A Puskin (korábban Esterházy) utca kiszélesedő, ma Pollack Mihály térnek hívott részén (10. szám, Festetics-palota) alakult meg, majd a Váci utca 11, később 12 alatt működött, egy részlegével a Zoltán utcában. Onnan a Szalay utcába költözött a Művelődésügyi Minisztérium épületébe, majd a budai Várba települt át, előbb a Szentháromság utcába (fonetikai osztálya a Szentháromság térre), utóbb pedig jelenlegi helyére, a Színház utcába. De, úgy látszik, ez a „horgonyzóhelye” is csak ideiglenes. Legújabb – remélhetőleg végleges – „kikötőjéül” egy Benczúr utca 33. szám alatti akadémiai épület van kiszemelve. A hurcolkodások végeszakadatlan láncolata különösen a 40 000 kötetnyi intézeti könyvtár normális életét béníthatja, akadályozva a könyvek használatához kötött kutatómunkát.²

² A költözködés 2000 nyarán megtörtént.

Summázat

Fennállásának fél évszázada alatt az MTA Nyelvtudományi Intézete a széles értelemben vett nyelvészeti kutatások hazai központi intézményévé fejlődött. Kitűnő szakembereket nevelt és foglalkoztatott, s ezek összefogott munkájával nagyszámú értékes és időszerű művet bocsátott a szakkörök és a széles olvasóközönség rendelkezésére. Egyre inkább törekedett a külföldön jelentkező nyelvtudományi elméletek és irányzatok, nyelvészeti technológiák megismerésére, ezek kritikai elemzésére, sőt gyakorlati alkalmazására. Támogatta és támogatja azokat az elméleti nyelvészeket, akik feladatuknak tartják a speciális nyelvészeti kutatást is. Mindezek folytán joggal tett szert megbecsülésre, hazai és nemzetközi tekintélyre. A továbbiakban is minden bizonnyal meg fog felelni rendeltetésének: el fogja végezni még el nem végzett, de mellőzhetetlen feladatait (Nagyszótár, Új Magyar Tájszótár lezárása, magyar hangarchívum rendbetétele, nyelvtudományi bibliográfia stb.) és felkészülten vállalja a gyorsuló iramú élet során a nyelvtudományra váró új és új tennivalókat, állást foglalva a gyakorlatban felmerülő nyelvi, kisebbségi nyelvi, nyelvi jogi, nyelv-művelési (névadási, műszóalkotási, fogalmazási-szövegalkotási) kérdésekben és a szaknyelvek ügyében is.

IRODALOM

Az intézet történetének megírásához számos nyomtatott, gépírással és szóbeli közlést felhasználtam. Alább megadom a fontosabb írások jegyzékét. Munkámat megkönnyítette, hogy negyvenkét évnyi saját ismeret- és élményanyagomra is támaszkodhattam.

Általános nyelvészetünk helyzete. Az alkalmazott nyelvészet helyzete Magyarországon. Budapest, 1969.

Az MTA Nyelvtudományi Intézete megalapításának huszonötödik évfordulóján rendezett tudományos ülésszak előadásai (1974. december 9–10). In: Nyelvtudományi Közlemények 1975: 311–444.

Balázs János: A Nyelvtudományi Intézet húsz éve. In: Magyar Nyelv 1969: 385–391.

Békés Vera: A hiányzó paradigma. Debrecen, 1997.

Benkő Loránd: A „budapesti iskola”-ról. In: Magyar Nyelv 1991: 1–14.

B. Lőrinczy Éva: Vigyázó, mit mondasz az éjszakáról? Publicisztikák és más effélék. Budapest, 1996.

Deme László: Tudománytörténeti adalékok. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest, 1991. 138–145.

Deme László: Magánemlékezeti feljegyzések a Nyelvtudományi Intézet korai korszakáról. (Gépirat, 1999. július 18.)

- É. Kiss Katalin: Van-e általános nyelvészet és magyar nyelvészet? A személyragos igekötőszerű elemek ürügyén. In: Nyelvtudományi Közlemények 1996–97: 25–43.
- Elekfi László: Emlékek intézetünk első éveiről. (Gépirat. 1999. július 12.)
- Hadrovics László: Gondolatok a strukturalista mondattanról. In: Magyar Nyelvőr 1998: 58–63.
- Hajdú Péter: Hozzászólás. In: Nyelvtudományi Közlemények 1996–97: 82–87.
- Herman József: Az elméleti nyitás korszaka a magyar nyelvtudományban. In: Magyar Nyelv 1991: 14–22.
- Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. Budapest, 1995.
- Imre Samu: A magyar nyelvtudomány és a Nyelvtudományi Intézet. In: A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28). Szerkesztette Imre Samu és Szathmári István. Budapest, 1967. 21–27. (Nyelvtudományi Értekezések 58. sz.).
- Az MTA Nyelvtudományi Intézete. In: A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei, intézményei és vállalatai. Budapest, 1975. 73–75.
- Kiefer Ferenc: Paradigmaváltás a nyelvtudományban is? In: Magyar Tudomány 1990: 1031–1040.
- A magyar nyelv kutatásának általános nyelvészeti vonatkozásai. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1991.
- A magyar nyelv mint a modern kommunikáció eszköze. In: Magyar Tudomány 1994: 631–642.

- _____ Értékelhető-e a nyelvtudomány? In: Magyar Tudomány 1996: 55–68.
- Kniezsa István elnöki megnyitója. In: Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. A III. Országos Magyar Nyelvészkongresszus előadásai (Budapest, 1954. november 11–13). Budapest, 1956. 3–5.
- Kónya Sándor: A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949). Budapest, 1998. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 35 [110] Új sorozat.)
- 50 [Ötven] éves az MTA Nyelvtudományi Intézete. 1949. szeptember 12. A főbb munkálatok és eredmények áttekintése. Budapest, 1999.
- Sz. Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós szerk.: A nyelvészetről – egyes szám, első személyben. Budapest, 1991.
- Szépe György: Telegdi Zsigmond boldogságos emlékezete. In: Nyelvtudományi Közlemények 1996–97: 201–207.
- Sztálin nyelvtudományi munkái és a magyar tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1951: 1–108.
- Telegdi Zsigmond: A nyelvtudomány újabb fejlődéséről. In: Magyar Tudomány 1961: 221–228.
- _____ A nyelvtudomány meghasonlításáról. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok 1963: 295–305.
- _____ Megjegyzések általános nyelvészetünk helyzetéről. In: Nyelvtudományi Közlemények 1969: 227–241.
- Temesi Mihály: A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta. Budapest, 1980.

Tudományos ülæsszak az MTA Nyelvtudományi Intézete megalakulásának 20. évfordulója alkalmából (1969. december 9.). In: Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Közleményei 1970: 197–237. Részletezve: Tamás Lajos elnöki megnyitója (197–199), Király Péter: A Nyelvtudományi Intézet húsz éve (199–212), Deme László: Nyelvszemléletünk és vizsgálódási módszereink fejlődésének két évtizde (213–225), Lőrincze Lajos: Nyelvtudomány – nyelvművelés – nyelvtervezés (225–237). Függelékben (237–244) a Nyelvtudományi Intézet 1950–1970 között készült és megjelent kollektív munkáknak, egyéni önálló műveknek és az intézeti munkatársak közreműködésével készült gyűjteményes köteteknek a bibliográfiája.

Vita a nyelvtudomány elvi kérdéseiről. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének és a Művelődésügyi Minisztérium nyelvtudományi munkaközösségének közös vitája 1961. március 29–30. Különlenyomat az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Közleményei 1961. évi kötetének 1–4. számából (5–174).

Zimándi Pius: A forradalom éve. Krónika 1956-ból. Szerkesztette, a jegyzeteket és az előszót írta Litván György. Budapest, 1992.

Tartalomjegyzék

Előszó	1
Az intézet előzményei és alapítása	3
Az intézet kiadványai	7
Vezetők és irányzatok	10
Kutatások az intézetben	13
Kapcsolatok, konferenciák	16
Az intézet szervezete	19
Címek, díjak, kitüntetések	20
Summázat	24
Irodalom	25

